

**Veronika
Zupanič-Kralj
Aleš Iglič
Veronika
Kralj-Iglič**

NIKO ZUPANIČ IN NJEGOV BOJ ZA IDENTITETO SLOVENCEV

Uvod

* V tem delu pri opisu življenja in dela osebnosti uporabljamo priimek Zupanič, kot je navedeno v vseh nam znanih osebnih dokumentih, in priimek Županič, ko gre za citate del, ki jih je pod tem priimkom objavil v znanstveni literaturi.

Identiteto Slovencev lahko pojmuje kot stanje zavesti polja neke skupnosti, ki je zaradi so-bivanja in skupne kulture v sedanjosti ali pa v preteklosti med seboj povezana. Vprašanje, ki se pojavlja pri oblikovanju identitete Slovencev, je, kakšen je položaj Slovencev glede na druge skupnosti. Iz življenja in dela Nika Zupaniča* je razvidno, da se je zavzemal za rešitev, v kateri bi bili Slovenci čim bolj svobodni in čimmanj podrejeni. Po soočenju s položajem Slovencev v širšem evropskem prostoru (kar je doživel med študijem na Dunaju in kasneje med svojim znanstvenim in političnim delovanjem) je bilo njegovo delo usmerjeno k temu, da bi prikazal pomen bivanja in kulture Slovencev v svetu in pomagal, da bi se Slovenci uveljavili v mednarodnem prostoru. Pri uresničevanju tega cilja je videl rešitev v povezovanju s skupnostmi Balkanskega polotoka. Prizadevanje za identiteto Slovencev priča njegovo politično delovanje pri nastajanju kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, pa tudi objavljena dela iz različnih področij humanistike, v katerih je predstavil svoje rezultate preučevanja izvora in lastnosti skupnosti, ki so prebivale na Balkanskem polotoku, in njihove kulture.

V tem prispevku predstavljamo bežen, a celovit pogled na Zupaničevo življenje in delo. Na osnovi njegove zapuščine in osebnih izkušenj** menimo, da je bila rdeča nit Zupaničevega delovanja in ustvarjanja iskanje identitete Slovencev v okviru možnosti, ki so bile na voljo v času in prostoru njegovega bivanja.

** Veronika Zupanič-Kralj je hči N. Zupaniča.

Naslovna slika iz Zupaničeve knjige
Ave Illyria, Pariz 1919.

KULTURA
Rast 2 / 2007

L'ÉVEIL DE L'ILLYRIE

Niko Zupanič kot član akademskega društva Sava. Po sliki Ivana Vavpotiča.

Boj za izboljšanje položaja Slovencev v Avstro-Ogrski ter zmaga in poraz ob nastanku Države Srbov, Hrvatov in Slovencev

Po maturi leta 1897 je Niko Zupanič kot prostovoljec v enem letu odslužil vojaški rok pri konjenici na Dunaju. Potem je začel študirati pravo na dunajski univerzi. Že v drugem semestru študija pa se je prepisal na filozofsko fakulteto, kjer je študiral zgodovino, prazgodovinsko arheologijo, geografijo, etnologijo in antropologijo. Mogoče je, da je bila njegova odločitev povezana z nezadovoljstvom ob soočenju s položajem Slovencev in drugih slovanskih narodov v evropskem prostoru. Leta 1911 je Zupanič zapisal (Županič, 1911):

Slovenska zemlja predstavlja ozadje Tržaškega zaliva in preko nje peljejo velike prometne arterije iz srednje Evrope k Sredozemskemu morju. In to srednjevropsko ozemlje je v rokah silne nemške mase, ki se bi rasprostirala od Hamburga do Trsta, samo če bi je ne ločili Slovenci od Tržaškega zaliva. Odtodi pak izvira ono silno sovraštvo celokupnega Nemštva do Slovencev; vsled tega pobirajo po celi Nemčiji in nemški Avstriji prostovoljne prispevke Schulverein in Südmarko, ki imata namen ponemčiti zlasti Slovence.

Mnogo slabi narodno moč Slovencev dejstvo, da so razdeljeni na trije držav, kar ovira skupno delo in politični napredek. Na severu

jih potiskajo mogočni Nemci, na vzhodu Madžari in na zahodu Italijani. Samoobramba je tem težja, ker podpira narodne nasprotnike Slovencev tudi državna avstrijska politika. Na Koroškem je zatrto slovensko šolstvo in uradovanje, in na Štajerskem težko dobijo službo slovenski uradniki. Če pa kateri slovenski sin ostane doma, ta mora postati na pol renegat ali pa je izločen šikanam nemške in nemčurske birokracije, ki ji daje potuho centralna vlada na Dunaju.

Iz zgoraj navedenega je razvidno, da je Zupanič (upravičeno) menil, da je bila identiteta Slovencev v začetku 20. stoletja ogrožena. Zavzel se je za izboljšanje njihovega položaja. Cilj svojega delovanja je usmeril k temu, da bi prikazal pomen bivanja in kulture Slovencev v svetu in pomagal, da bi se Slovenci uveljavili v mednarodnem prostoru kot enakopravni. Pri tem se mu je zdela najmočnejše sredstvo kulturna in znanstvena uveljavitev, kar je utemeljeval tudi z izkušnjami iz zgodovine. Znanja iz zgodovine, etnologije, antropologije in umetnostne zgodovine so bila za namen promocije in uveljavitve Slovencev primernejša od znanj, ki bi jih pridobil kot pravnik, saj je svoja prizadevanja lahko podprl z znanstveno utemeljitvijo pomena in vrednosti Slovencev. Njegov pristop je bil celovit na področjih dediščine, kulture in političnega položaja, uporabljal pa je tudi različna znanja, ki jih je pridobil pri študiju.

Zupanič je menil, da je razdružitev s skupnostjo germanskega izvora pomembna za razvoj svobodne misli na Slovenskem. Iz del, ki jih je objavil v času pred prvo svetovno vojno, in njegovega diplomatskega in političnega delovanja, ki je temeljilo na osebnih stikih s političnimi in kulturnimi osebnostmi v evropskem prostoru in Združenih državah Amerike, je razvidno, da je Zupanič spoznal nevarnost v želji nemških in avsto-ogrskih oblasti, da bi izničile slovensko identiteto. Že takrat, ko se je spričo ogromne premoči tedanje ureditve zmaga zdela praktično nemogoča, je razmišljal in z vsemi razpoložljivimi sredstvi deloval za osvoboditev Slovencev izpod germanske prevlade. Naslonitev na dejstva, ki jih je spoznal pri svojem znanstvenem delu in ki pričajo o tem, da se je med Slovenci skozi vso zgodovino vendarle ohranil svobodni duh, in na osebno izkušnjo, ko je v rodni Beli krajini preživel otroštvo v uspešnem sožitju skupnosti različnih izvorov balkanskih narodov, mu je nakazala rešitev problema, ki se mu je posvečal, v povezovanju s skupnostmi Balkanskega polotoka. Tako je že leta 1900 ob stoletnici rojstva največjega slovenskega pesnika dr. Franceta Prešerna s pomočjo akademskega društva Slovenija ter čeških, ruskih in poljskih študentov na Dunaju organiziral skupno slovansko proslavo, ki je nakazovala zametke njegove kasnejšega političnega delovanja. Preučevanje etnogeneze balkanskih narodov je bilo eno od njegovih orožij v boju proti germanski agresiji in pri iskanju identitete Slovencev.

Leta 1903 je doktoriral z delom *Die Ankunft der Slowenen in dem Süden* in opravil izpit za gimnazijskega profesorja z nalogo *Die Bevölkerung illyrischer Länder vom Altertum bis zur Gegenwart*, potem pa je odšel izpopolnjevati svoje znanje na antropološke inštitute v München, Zürich in Basel. Postal je privatni docent za etnografijo in starožitnost. V letu 1907 se je odzval vabilu dr. Jovana Cvijića in odpotoval v Beograd, kjer je deloval najprej kot kustos zgodovinsko-umetnostnega muzeja, leta 1914 pa je bil imenovan za kustosa v etnografskem muzeju. Županičeva beograjska leta so bila zelo plodovita, saj je v tem času objavil več pomembnih znan-

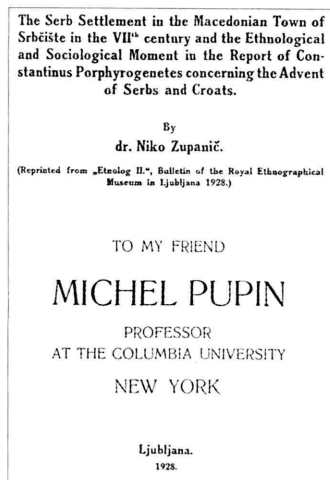
stvenih del antropologije, paleontologije, prazgodovine in fizioetnologije, deloval pa je tudi na področju politike. Leta 1914 je med svojim polletnim bivanjem v Rimu sodeloval pri pripravah na ustanovitev Jugoslovanskega odbora (30. aprila 1915 v Parizu). Nato je odpotoval na predstavništvo Jugoslovanskega odbora v London, kjer je s prekinitvami ostal do začetka leta 1919. Leta 1915 se je zavzel, da je 12. maja Jugoslovanski odbor sprejel manifest, ki je kritiziral takrat sprejeti londonski pakt, v katerem je antanta Italiji med drugim obljubila Gorico, Trst in Istro. V manifestu sta omenjeni tudi (takrat) slovenski pokrajini Koroška in spodnja Štajerska. V tem času je objavil tudi več informativnih člankov o slovenskih in jugoslovanskih stališčih do avstrijsko-slovenske meje. Med drugim je leta 1917 skupaj z dr. Bogumilom Vošnjakom (kasnejši minister in veleposlanik Kraljevine SHS) v Londonu izdal knjižico z naslovom *A Chapter of the Old Slovenian Democracy*, ki opisuje zgodovino Karantanije in kasnejše Koroške. Zavzemal se je za pripojitev slovenske Koroške k bodoči skupni državi SHS. Ta stališča so podana v njegovi knjigi z naslovom *Ave Illyria*, ki je izšla v Parizu (v francoščini na 164 straneh) v času pariške mirovne konference. Knjiga vsebuje v Dodatku tudi memoranduma dr. Antona Korošca o italijansko-jugoslovanski meji, sestavka dr. G. Gregorina in dr. O. Rybara o problemu Trsta ter sestavek L. d'Orfera o antislovenskih izpadih v Trstu.

Ker je Zupanič deloval proti interesom avstro-ogrske monarhije, se njegovo delovanje ni skladalo z načeli uradne slovenske politike, ki je bila integrirana v njeno delovanje. Pomanjkanje podpore iz Slovenije je bilo neugodno tudi pri diplomatskem delovanju in pri ustvarjanju položaja Slovencev v okviru nastajajoče nove skupnosti. Povzemamo nekaj njegovih spominov na delo v okviru Jugoslovanskega odbora (Smolej, ~ 1945):

Jugoslovanski odbor je delal za zedinjenje avstro-ogrskih Slovencev, Hrvatov in Srbov s Srbi v Kraljevini Srbiji in Črni gori. Za avstro-ogrske Srbe je pred zavezniki govorila kraljevina Srbija in kraljevina Črna gora, ki sta edini imeli tudi bajonete. Za Slovence in Hrvate pa ni bilo nikogar, ki bi se zavzel zanje. Le njih majhen, a zato tem častnejši del se je v jugoslovanskih dobrovoljskih divizijah boril za njih osvobodjenje. To je v izvestni meri podprlo naše delo, zlasti, ker so večinoma vsi dobrovoljci odhajali na solunsko fronto skozi Anglijo, tako da so se mogli Angleži na lastne oči prepričati, da odhajajo na zavezniško bojišče.

Spočetka jugoslovanski odbor ni mogel samostojno nastopati na diplomatskem polju, ampak je njegove težnje pred tujo diplomacijo zastopala kraljevina Srbija. Prišlo je večkrat do sporov, ker so nekateri srbski vodilni politiki mislili na ustvaritev velike Srbije in ne Jugoslavije. Pozneje smo si polagoma po osebnih poznanstvih pridobili zveze z zavezniškimi krogi. Ker nismo imeli zaslombe doma - namreč v tisti javnosti, ki je uradno predstavljala naše narode, to je v politikih in njih organizacijah - smo prenesli našo propagando med ameriške Jugoslovane. Rekli smo, da so to tisti svobodni ljudje, ki edino lahko govore v imenu stare domovine, katera zaradi tujčevega pritiska ne more govoriti, kakor bi hotela. V prvi svetovni vojni nismo imeli nobene opore v domovini, ampak nas je nasprotno vsaka izjava politikov v domovini samo hotela postaviti na laž pred velikimi zavezniki.

Veronika Zupanič-Kralj
Aleš Iglič
Veronika Kralj-Iglič
NIKO ZUPANIČ IN NJEGOV BOJ
ZA IDENTITETO SLOVENCEV

Posvetilo Nika Zupaniča prijatelju
Mihajlu Pupinu v članku, ki ga je
objavil leta 1928 v reviji Etnolog.

Danes ni nikjer majske deklaracije, ki bi svetu govorila, da hočejo Slovani Avstro-Ogrske ostati v okviru Avstro-Ogrske, kakor je to bilo l. 1917, pa bodisi, da je bila tista izjava o avstro-ogrskem okviru mišljena iskreno, ali pa gre samo na račun pritiska Dunaja in Habsburgov. Za zunanji svet je tista klavzula o avstro-ogrskem okvirju pomenila pri našem delu najresnejšo oviro. Clemenceau je ob koncu mirovnih pogajanj neki naši delegaciji, ki je predstavljala avstro-ogrške Jugoslovane, izjavil, da so se avstro-ogrski Hrvati in Slovenci dobro borili – proti zavezniku ...

Zupaničevi interesi, ki so se politično odražali v delovanju za priključitev Slovenije balkanski skupnosti, so se ujemali z interesi velikih sil, ki so po zmagi v prvi svetovni vojni odločale o prerazdelitvi ozemelj in moči v Evropi. Če bi ozemlja, ki so kasneje postala del Kraljevine SHS, takrat ostala pod germanskim vplivom, bi to okrepilo geopolitični položaj germanske skupnosti, kar ne bi bilo v interesu zmagovalcev. Obenem pa bi to lahko postalo usodno za Slovence. Zupaničeva naloga je bila torej v iskanju argumentov, na podlagi katerih bi se Slovenci lahko združili od Germanov. V letu 1916 je tako prebil pol leta v Združenih državah Amerike, da bi tamkajšnje slovenske izseljence navdušil za združitev avstro-ogrskih Slovanov v enotni in demokratični državi. V zvezi s svojim poslanstvom in zaradi povezave s češko akcijo v Ameriki se je pred odhodom v Hampstead srečal z bodočim češkim predsednikom T. Masarykom, v avdienco pa ga je sprejel tudi srbski regent in prestolonaslednik Aleksander, ki mu je predal pozdrave za ameriške Slovence. Zupanič je podprl predsedniško kampanijo Woodrowa Wilsona, saj so bila njegova stališča o samoodločbi narodov v skladu s cilji Jugoslovanskega odbora. Navezal pa je tudi prijateljske stike z izumiteljem srbskega rodu Mihajlom Pupinom, profesorjem na univerzi Columbia v New Yorku, ki je imel glede reševanja narodnega vprašanja avstro-ogrskih Slovencev, Hrvatov in Srbov podobna stališča kot Zupanič (Čizmić, 1974). Oboje mu je prišlo zelo prav leta 1919, ko je v času mirovne konference v Parizu Mihajlo Pupin na Zupaničevo prošnjo posredoval pri ameriškem predsedniku Wilsonu, ki se je zavzel, da je Bled z okolico pripadel Kraljevini SHS. Po prvi svetovni vojni je Zupanič predsedoval etnografsko-geografski podsekciji za določitev severne in severovzhodne meje Kraljevine SHS ter češkoslovaško-jugoslovanski koridor na mirovni konferenci v Parizu.

V svojem celovitem boju za identiteto Slovencev, ki je obsegal politično in diplomatsko delovanje v tujini, je Zupanič doživel uresničenje svojih teženj z nastankom Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS). Slovenci, ki so po prvi svetovni vojni pristali v mejah novonastale države, so ohranili svojo narodno (slovensko) identiteto. Za to so imeli bistveno boljše pogoje kot v obdobju Avstro-Ogrske, saj je potekal v Kraljevini SHS pouk v osnovnem in srednjem šolstvu v celoti v slovenščini, ustanovljena je bila prva popolna univerza s slovenskim učnim jezikom, napisi ulic in krajev so bili slovenski, slovenščina pa je bila tudi jezik v uradih v Dravski banovini, to je na območju, kjer so živeli Slovenci. Na drugi strani je velika večina Slovencev, ki je po prvi svetovni vojni ostala v mejah Republike Avstrije, izgubila svojo narodno identiteto in znanje slovenskega jezika ter so postali nemško govoreči Avstrijci.

Kraljevina SHS je bila med drugim tudi v zgodovini prva medna-

rodno priznana država, ki je v svojem imenu vsebovala narodno ime Slovenci. Slovenski zgodovinar dr. Milko Kos (1892–1972) je zapisal, da je ustanovitev Države SHS 29. oktobra leta 1918 največje dejanje v zadnjem tisočletju slovenske zgodovine, pomembno tako kot samo še pokristanjenje Slovencev in pa prva slovenska knjiga v času reformacije (Debeljak, 1972). Menimo, da je k osamosvojitvi Slovenije v letih 1990–1991 bistveno prispevala ustanovitev Države SHS 29. oktobra leta 1918, kasneje, 1. decembra 1918, pa še mednarodno priznana Kraljevina SHS. V okviru te države so Slovenci ohranili in razvijali svojo narodno identiteto in dosegli tudi precejšen gospodarski napredek. Pomemben prispevek je bila tudi odločitev avstro-ogrskega feldmaršala srbskega rodu, barona Svetozara Borjeviča (1856–1920), da je v času prve svetovne vojne s svojo armado sprejel borbo na Soči in ne na Savi ter jo tudi zelo učinkovito vodil. Če bi bila obrambna črta na Savi, bi italijanska vojska prevladala levo od Save, Ljubljana pa bi bila v istem položaju kot Gorica, kar bi otežilo možnosti za nastanek Države SHS.

V Kraljevini SHS (kasneje preimenovani v Kraljevino Jugoslavijo) je Zupanič kratek čas poklicno deloval kot politik, a pri tem ni bil uspešen. Nove države ni doživel kot politične tvorbe, ki bi uresničila njegove ideje in interese. Konec leta 1922 je sicer sprejel mesto ministra v Pašičevi vladi, po porazu na volitvah leta 1923 pa je odstopil kot minister in bil imenovan za ministra na razpolago, kar je ostal do sredine leta 1925. Razvoj identitete naroda ni odvisen le od njegovega položaja v mednarodni skupnosti, ampak izhaja tudi iz lastnih vrednot in načina življenja. Zupanič je ta pogled na identiteto Slovencev napačno ocenil. Njegovo delovanje je temeljilo na razvijanju neke ideje in ne na prilagajanju sistemu, kar bi mu omogočilo politično kariero.

Niko Zupanič z Darkom leta 1922.

Utrjevanje identitete balkanskih narodov skozi znanstveno delo med obema svetovnima vojnama

Smislu Zupaničevega dotedanjega delovanja je bil tako zadan hud udarec. Kljub razočaranju je deloval naprej, zdaj zgolj kot znanstvenik. Stroke, ki se jih je na svoji poti izučil, so mu omogočile eksistenco (zaposlil se je kot direktor novoustanovljenega Etnografskega inštituta v Ljubljani) in do neke mere vzdrževale duhovni razmah, ki ga je bil vaje iz dni intenzivnega boja. Leta 1927 je začel izdajati prvo slovensko etnološko glasilo Etnolog in uredil njegovih prvih 13 letnikov. V tem obdobju je objavljajal predvsem dela s tematično izvora in lastnosti balkanskih narodov.

V osebnem življenju si je Zupanič leta 1921 ustvaril družino. V zakonu z Jeleno, roj. Papp, je imel sina Darka in hčerko Veroniko. Zupanič si je s poroko pridobil materialne pogoje za udobno življenje. Družina Zupanič je stanovala v drugem nadstropju Filipovega dvorca na Cankarjevem nabrežju, poletja pa je preživljala na novopridobljenem posestvu v Beli krajini, ki je obsegalo hišo v Podzemlju, gozdove, njive in vinograde. Jelena in Niko Zupanič sta v tem času tudi pridobila bogato zbirko umetniških slik, predvsem priznanih domačih avtorjev. Udeleževala sta se družabnega življenja v Ljubljani, Zupanič pa je gojil tudi stike s priseljeno inteligenco ter sodelavci iz drugih držav. Tako je imel družabne stike z zgodovinarjem prof. Radojčićem, prof. Stojičevićem, policijskim zdravnikom dr. Avramovićem, književnikom Lazarjem Dimitrijevičem,

Veronika Zupanič-Kralj
Aleš Iglič
Veronika Kralj-Iglič
NIKO ZUPANIČ IN NJEGOV BOJ
ZA IDENTITETO SLOVENCEV

Veronika Zupanič leta 1928.

Črnogorcem Mićunom Pavičevićem, Bolgarom Kazasovim, literarnim in umetnostnim zgodovinarjem dr. Jankom Lavrinom, dr. Zormanom, arhitektom Kostaperario, umetnostnim zgodovinarjem dr. Moletom, enim glavnih nosilcev kulture v Ljubljani dr. Vindišerjem ter s krogom intelektualcev iz Rusije, med njimi prof. Preobraženskim, umetniki Ivanom in Brunom Vavpotičem, Maksimom Gasparijem, Rihardom Jakopičem, Matejem Sternenom, zdravniki dr. Dergancem, dr. Göstlom in dr. Šerkom in drugimi. S soprogo sta ustvarjala svetovljansko vzdušje, v katerem so se gostje prijetno počutili. Na zajtrke je zahajal v kavarno Emona, kjer se je družil s Franom Kidričem in Franom Ramovšem, pod Skalco pa se je med drugimi sestajal s prof. Francetom Steletom. Leta 1927 sta se Jelena in Niko Zupanič iz osebnih razlogov razšla. Po razpadu družine je Zupanič stanoval v Ljubljani v stanovanjih v Dravljah, v Rožni dolini, na Prešernovi cesti, Tržaški cesti, Ruski ulici in nazadnje v sobi na Gradišču, ob prostih dnevih pa je odhajal v Belo krajino.

Obstoj identitete Slovencev je bil z ustanovitvijo državne tvorbe, v kateri so jo lahko razvijali, rešen, še vedno pa je obstojal problem narodne identitete v odnosu z narodi germanskega izvora, ki je dosegel vrh s pojavom nacizma. Zupanič je bil predstavnik rasne teorije glede razlik med rasami, kar je razvidno iz del, ki jih je v okviru te tematike objavil v strokovni periodiki, ideji o neenaki vrednosti ras pa je nasprotoval. To je izkazal v svojem predavanju O rasni estetiki ljudstva pri Jugoslovenih na Internacionalnem kongresu za znanstveno proučevanje ljudskih problemov v Berlinu 29. avgusta 1935. Predavanje, ki je sledilo predavanjema dr. Wilhelma Fricka in dr. Arthurja Gütt-a, je kasneje objavil tudi v reviji Etnolog (Zupanič, 1936) v slovenskem in v nemškem jeziku. Obe verziji se sicer nekoliko razlikujeta. Slovenska ima dodan uvodni odstavek, v katerem je poudarjeno Zupaničevo nasprotovanje manipuliranju z rasno higieno nasploh.

Uvodno naj mi bo dovoljeno, spoštovani gospodje kolegi, mala pripomba k zanimivima govoroma častnega predsednika kongresa, g. notranjega ministra Nemške države, dr. Viljema Fricka-a, in g. ministerijalnega direktorja dr. Arturja Gütt-a, ki sta v glavnih linijah podala nalogo znanstva in politike za izboljšanje ljudstva na biološki in socialni osnovi. Gotovo bodo mnogi nasveti iznešeni v tema dvema govoroma upoštevani in bodo nekateri verjetno postali celo državni zakoni doma na Nemškem kakor drugje v inozemstvu, ali proti izvestnim predlogom g. Gütt-a, ki oznanjaja prepoved ženitve med polnokrvnimi Ariji in Ne-ariji ter proti nasvetu nemškim staršem, naj može svoje hčere samo z nemškokrvnimi (deutschblütigen) mladeniči, imam močne pomisleke in zelo sumim, da bi se ti predlogi mogli kdaj praktično izvesti. Dovoljenje zakonske združitve med Ariji in Ne-ariji le na osnovi predhodne sterilizacije se mi pa zdi nesodobno, preveč poniževalno in preveč naperjeno proti elementarnemu pravu človeka in vsakega naroda. Cenjeni predavatelj se je ozrl na vse mogoče faktorje biološkega in socialnega značaja, ki pridejo v poštev pri osnovanju rodbine, vendar je prezrl izbor (izbiro), ki je prvovrstne važnosti pri združitvi moškega z žensko. Ta združitev počiva na medsebojnem dopadanju, simpatiji in je v glavnem estetske narave. Simpatija pa rodi ljubav, ki vse premaga: Venus victrix. Lepo se o tem izraža hrvatski narod, ko pravi: Oj, teško je umrijeti kad ništa ne boli, još teže je ljubiti, šta srce ne voli. Tu ne pomorejo nikake teo-

Začetek nemške verzije objavljenega predavanja O rasni estetiki ljudstva pri Jugoslovenih na Internacionalnem kongresu za znanstveno proučevanje ljudskih problemov v Berlinu 29. avgusta 1935.

retske učenosti niti državne zakonske prepovedi.

Kaj pa smatra jugoslovensko ljudstvo za rasno lepo, kaj je njegov rasni ideal, in kakšno vlogo imajo komponente rasnih tipov pri izboru v ljubavi in pri sklepanju ženitev, o tem Vam hočem, častiti kolegi, v kratkem nekaj povedati. Predno pa preidem na stvar samo, bodi omenjeno, da se s tem predavanjem uvaja v znanstvo etnologije nova veja, rasna estetika (antropološka estetika); in to na osnovi življenja in umetnosti jugoslovenskega ljudstva, v prvi vrsti na osnovi narodne poezije z dragocenimi dokazilnimi pripomočki.

Zur Rassen-Ästhetik der jugoslavischen Landbevölkerung.

Vortrag, gehalten von Dr. Niko Zupanič, Minister a. D. und Direktor des Ethnographischen Museums in Ljubljana anlässlich des Internationalen Kongresses für Bevölkerungswissenschaft in Berlin am 29. August 1935.

Durch diesen Vortrag soll, werte Herrn Kollegen, ein neuer Zweig der Ethnologie, die Rassenästhetik, in die Wissenschaft eingeführt und auf Grund des Materials aus Jugoslawien, wo das Volksleben und die Volkskunst, in erster Linie die enorm reiche Volkspoesie wertvolle Anhaltspunkte dafür bietet, in Kürze besprochen werden.

Man liebt schöne oder nützliche Sachen und man schätzt sie. Der Preis und die Bewunderung richten sich nach dem Grade der Seltenheit: omnia praeclara rara. Das gilt aber nicht nur

Iz vsebine članka je razvidno, da avtor predstavlja idejo o izbiri partnerja na osnovi ljubezni in estetike, ki se pri različnih skupinah ljudi razlikuje kot izvor spontane rasne higijene. Ta ideja je v svojem bistvu nasprotna ideji, ki se je izoblikovala v okviru nacistične ideologije, po kateri bi s kontrolirano rasno higieno na podlagi razumsko izbranih lastnosti rase dosegli, da bi se človekove lastnosti približale Božjim, in ki sta jo v svojih prispevkih na konferenci zastopala dr. Frick in dr. Gütt. Glede tega je tudi brez dodanega odstavka jasno, da je Zupanič močno in v temelju nasprotoval nacističnim idejam in manipuliranju z rasno teorijo. Vseeno ostaja vprašanje, zakaj ima slovenska verzija dodan odstavek, odprto, posebej, ker je Zupanič v isti reviji dal na vpogled obe verziji. Menimo, da je možen izvor razlik dejstvo, da je Zupanič referat v pisni obliki pripravil, še preden je slišal predavanji dr. Fricka in dr. Gütt, in je uvodni odstavek dodal na predavanju; dodani odstavek je potem objavil v slovenski verziji, medtem ko je nemška verzija ostala enaka originalni, tisti, ki jo je objavil v konferenčnem zborniku. V tistem času je bila namreč priprava rokopisa bolj zamudna, kot je v današnjem, in ni verjetno, da bi lahko v času med konferenco pripravil nov rokopis. Odkrito nasprotovanje idejam nacizma na pohodu je bilo še eno njegovih pogumnih dejanj, s katerim se je takrat šestdesetletni Zupanič zavzel za lastno identiteto, identiteto Slovencev in drugih zapostavljenih narodov.

Leta 1939 je postal član Srbske kraljevske akademije znanosti in umetnosti, leta 1940 pa je končno dobil redno profesuro na ljubljanski univerzi in zasedel novoustanovljeno katedro za etnologijo.

Druge svetovna vojna in čas socializma

Po izbruhu druge svetovne vojne in okupaciji leta 1941 je bilo zaradi novih pravil, ki jih je vpeljala okupacijska vojska, prehajanje

med Ljubljano in Belo krajino močno oteženo. Veronika Zupanič, ki se je leta 1940 vpisala v prvi letnik medicinske fakultete, se je že pred izbruhom vojne kot neodvisna in narodno zavedna Slovenka vključila v protifašistično gibanje, ki je z demonstracijami izkazalo svoj odpor osi Rim-Berlin. Takoj po organiziranju Osvobodilne fronte je postala članica odpora in delovala na območju Ljubljane, kar sta idejno podpirala tudi njena starša. Leta 1941 se je nastanila v Domu visokošolk v Gradišču, kjer je po naključju imel sobo tudi Zupanič. Delala je kot prostovoljka na kirurškem oddelku Državne bolnišnice v Ljubljani. Leta 1942 se je vrnila v Belo krajino, kjer sta z mamo stanovali v najemniškem stanovanju pri Tomčevih. Podzemeljski nadučitelj Ljubič je v konspiraciji sporočil Veroniki Zupanič, da je zaradi ovadbe na seznamu za internacijo, zato se je leta 1943 vrnila v Ljubljano. Tam se ji je po kapitulaciji Italije pridružila tudi Jelena Zupanič.

Niko Zupanič se je po izbruhu vojne umaknil v Belo krajino. Glavni štab NOV na osvobojenem ozemlju je imel svoje prostore v bivši gostilni Lužar, nasproti hiše, kjer je stanoval Zupanič, a do povezave med njim in člani štaba dolgo ni prišlo, čeprav je bil Zupanič antifašist. Leta 1944 pa je v Partizanskem zdravstvenem vestniku (št. 8) izšla notica s sporočilom, da je bil ustanovljen Rdeči križ Slovenije, Zupanič pa izvoljen v njegov glavni odbor. Ta objava, ki prikazuje Zupaniča kot nasprotnika okupacijskih oblasti, je imela za posledico tudi izdajo odloka o zaplembi Zupaničeve imovine. Umetniške slike, ki jih je hranil v sobi na Gradišču, sta na prošnjo Veronike Zupanič shranili in tako rešili družini Dobnik in Brodnik, ostalo imovino pa je kot svojo potrdila Jelena Zupanič. Niko Zupanič je bil tik pred osvoboditvijo skupaj z ranjenci z osvobojenega ozemlja prepeljan v Bari, odtod pa se je po osvoboditvi vrnil v Slovenijo.

Ko so oblast v Sloveniji prevzeli komunisti, je imel že preko 70 let. Bil je med tistimi profesorji, katerih delovanje in razmišljanje je bilo postavljeno pod vprašaj. Zavedal se je dvoličnosti oblastnikov, a se njihovemu delovanju ni javno uprl. Tako si je ohranil predstojništvo katedre za etnologijo na ljubljanski univerzi in možnost znanstvenega dela do pozne starosti. Nadaljeval je s predavanji do leta 1957, ko se je upokojil. V poznih letih je več pozornosti namenil etnološkim študijam Bele krajine, ukvarjal pa se je tudi z bizantinologijo.

Po drugi svetovni vojni se je Zupanič poročil s Jožico Žlebnik, učiteljico iz Podzemlja. V zakonu se jima je rodil sin Nenad. Družina je stanovala v hiši v Podzemlju, medtem ko je Niko Zupanič, ki je bil še vedno aktiven, ob delovnih dneh stanoval na Gradišču. S soprogo sta si prizadevala pridobiti stanovanje v Ljubljani, kar jima je tudi uspelo, a tega Zupanič žal ni dočakal.

Nenad Zupanič leta 1977.

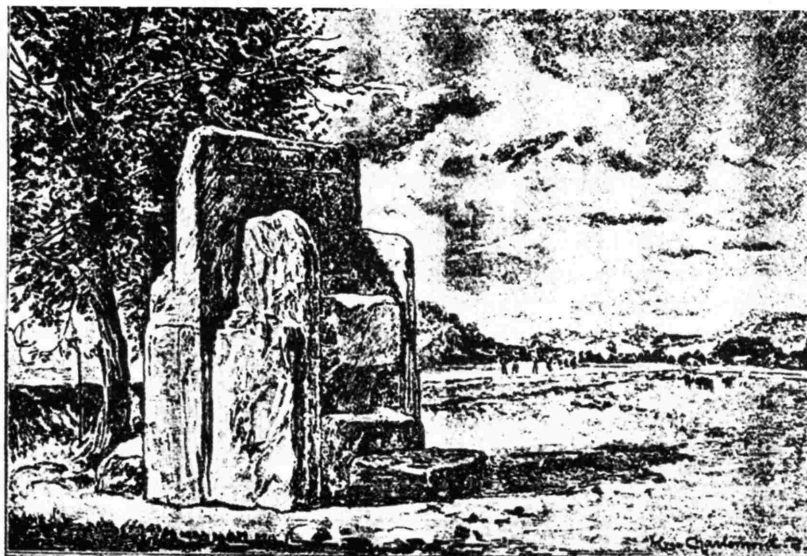
Sklepi

Odmevnost Zupaničevih del in vsebina, povezana z ustreznimi citati, umešča njegovo delo v razmerju do strok, katerim se je posvečal. Zupaničeva znanstvena, predvsem zgodovinska dela, še vedno citirajo v mednarodnem znanstvenem prostoru. Mogoče pa je, da bi bila dela bolj odmevna, če bi bila raziskovalcem lažje dostopna, saj jih je večina objavljena v slovenščini in srbsčini. Ker je v časih, ko je Zupanič raziskoval, o balkanskih narodih mednarodna skupnost vedela mnogo manj kot danes, bi izdaja njegovih del, na primer v

Naslovnica Vošnjakove in Zupaničeve
knjižice *A chapter of the old Slovenian
democracy*, London 1917.

angleščini, lahko še vedno posredovala nekatera zanimiva opažanja in poglede in tako prispevala k sodobnemu vedenju o balkanskih narodih.

Niko Zupanič, član prostozidarske lože in antikomunist, ni bil niti pred drugo svetovno vojno niti po njej blizu slovenski vladajoči politični eliti. Zaradi neujemanja Zupaničevih nazorov z interesi oblastnikov tako njegovi prispevki pri nastajanju Kraljevine SHS ter pri borbi za slovenske meje z Italijo, Avstrijo in Madžarsko v slovenskih zgodovinskih delih niso zadovoljivo predstavljeni, saj je v večini del, ki obravnavajo omenjena vprašanja, kot vir navedena zgolj predhodno objavljena slovenska literatura med obema svetovnimima vojnama in po drugi svetovni vojni, v kateri je Zupaničev prispevek iz zgoraj omenjenih razlogov nezadostno prikazan. Tako na primer le na podlagi teh del avstrijski zgodovinar C. Promitzer navaja (Promitzer, 2001), da je bila Zupaničeva vloga v delegaciji Kraljevine SHS na mirovni konferenci v Parizu bolj dekorativna, pri čemer se ne sklicuje na originalne dokumente iz arhivov. Zupaničeve publikacije, ki jih je izdal v tujini med prvo svetovno

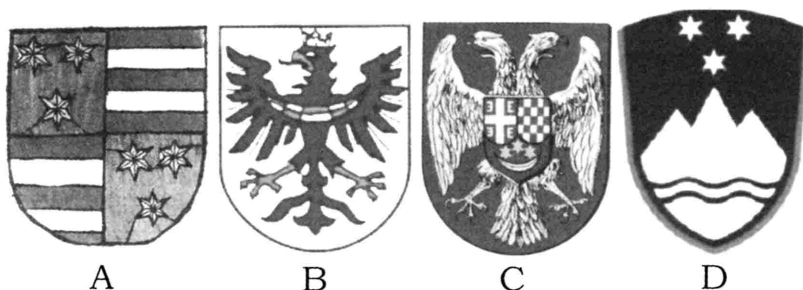

THE THRONE OF SLOVENIAN RULERS ON GOSPOŠVETSKO POLJE. IN CARINTHIA.
THE OLDEST PRESERVED THRONE IN EUROPE.

vojno in po njej, kažejo na velike napore, ki jih je vložil v informiranje tuje javnosti o pravičnih slovenskih narodnostnih mejah. Prav tako je pomembno njegovo odločno nasprotovanje določilom londonskega pakta ter zavzemanje za odcepitev Slovencev od habsburške monarhije v času italijanske zasedbe ozemlja ob zahodni slovenski meji, ko so bili vodilni možje Vseslovenske ljudske stranke na Kranjskem pripravljeni opustiti predvojne teritorialistične načrte, pristati na centralistične zahteve vojaškega vrha Avstro-Ogrske ter celo sprejeti nemščino kot vsedržavni jezik (Vodopivec, 2006).

Bolj kot ti posamezni prispevki pa je za Slovence pomembna ideja o identiteti Slovencev, ki je predstavljala rdečo nit njegovega vsestranskega delovanja v začetnem obdobju. Položaj Slovencev v mednarodni skupnosti se je v zadnjih sto letih v nekaterih parametrih bistveno spremenil na bolje, vendar pa je iskanje naše identitete še

Grb kneza Svetega rimskega cesarstva Friderika II. Celjskega (A), grb vojvodine Kranjske (B), grb Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (C) ter grb Republike Slovenije (D). Slovenski del grba Kraljevine SHS združuje zvezde celjskih in zasukani "ilirski" polmesec (Debeljak, 1972), ki pa ga lahko imamo po drugi strani tudi za del grba vojvodine Kranjske, to je prso predpono na orlu.

vedno aktualen problem. Ta problem je v sedanjosti povezan s samopodobo, ki izhaja iz vrednot in načina življenja. Zdi se, da je v ospredju zapuščina več desetletij totalitarne oblasti, ki favorizira submisivnost in se boji svobodne misli in zaupanja v druge. Submisivnost sicer omogoča stabilnost hierarhičnih odnosov, preprečuje pa razvoj ustvarjalnega zagona, ki je nujno potreben za razcvet skupnosti. Pogled na Zupaničevo delo in zapise nas poveže z dejstvom, da je bil skozi vso zgodovino na tem prostoru prisoten boj za lastno identiteto in identiteto Slovencev, ki je, če ni šlo drugače, potekal (in še vedno poteka) mimo uradne oblasti ali pa njej navkljub. Obenem nas spominja na nosilce tega boja, med katerimi je bil tudi Zupanič, zavezuje, da tudi sami prispevamo po svojih najboljših močeh k tej pomembni stvari.

LITERATURA:

- Cahill, T.: *How the Irish saved civilization*, Anchor Books, New York 1995.
- Čizmič, I.: *Jugoslavenski iseljenički pokret u S.A.D. i stvaranje jugoslavenske države 1918*, Sveučilište u Zagrebu - Institut za hrvatsku povijest, Zagreb 1974.
- Debeljak, T.: *Slovenski narod in simboli njegove državnosti*, Zbornik svobodne Slovenije, Buenos Aires 1971-1972.
- Grafenauer, B.: *Zgodovina slovenskega naroda*, DZS, Ljubljana 1978.
- Grafenauer, B.: *Karantanija - izbrane razprave in članki*, Slovenska matica, Ljubljana 2000.
- Grdina, I.: *Pismo, podoba duše*, v: *Dokumenti slovenstva*, Cankarjeva založba, Ljubljana, str. 95-100, 1994a.
- Grdina, I.: *Srednjeveška slovenska besedila*, v: *Dokumenti slovenstva*, Cankarjeva založba, Ljubljana, str. 95-100, 1994b.
- Kos, M.: *Srednjeveška zgodovina Slovencev*, Slovenska matica, Ljubljana 1985.
- Promitzer, C.: *Niko Županič in vprašanje jugoslovanstva: med politiko in antropologijo*, *Prispevki za novejšo zgodovino*, XLI: 7-29, 2001.
- Smolej, V.: *Stari politiki in javni delavci o Osvobodilni fronti, o jugoslovanskem osvobodilnem gibanju in o Titu*, Razgovori z dr. Brecljem, inž. Dušanom Sernecom, Engeibertom Ganglom in dr. Nikom Zupaničem, pp. 20-27. Uredništvo Slovenskega poročevalca, letnica ni natisnjena na objavi ~ 1945.
- Vodopivec, P.: *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*, Modrijan, Ljubljana 2006.
- Vošnjak, B., Županič, N.: *A chapter of the old Slovenian democracy*, John Murray, London 1917.
- Županič, N.: *Sistem istorijske antropologije balkanskih naroda*, *Starinar* II-III/1908, IV + 92 str.
- Županič, N.: *Slovensko časnikarstvo*. — *Jugoslovenska štampa*, Beograd 1911, str. 257-293.
- Županič, N.: *Ave Illyria, Société générale d'imprimerie et d'édition levé*, Paris 1919.
- Županič, N.: *The Srb Settlement in the Macedonian Town of Srbčiste in the VIIIth century and the Ethnological and Sociological Moment in the Report of Constantinus Porphyrogenetes concerning the Advent of Serbs and Croats*. - *Etnolog* II/1928, str. 26-35.
- Županič, N.: *Zur anthropologischen Aesthetik der jugoslavischen Landbevölkerung*. - *Bevölkerungsfragen. Bericht des Internationalen Kongresses für Bevölkerungswissenschaft*, Berlin 28. VIII. do 1. IX. 1935. München 1936, str. 480-485.
- Županič, N.: *O rasni estetiki ljudstva pri Jugoslovenih*. - *Etnolog* VIII-IX 1936, str. 62-81.